INGLIZ TILIDAGI ZOONIM KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNI KOGNITIV-QIYOSIY YONDASHUV ASOSIDA O‘RGATISH

Ro‘ziboyev Kuvonchbek Ergash o‘g‘li
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Ingliz tili funksional leksika kafedrasi o‘qituvchisi, tadqiqotchi
quvonchbekroziboyev91@gmail.com
Qadamboyeva Hilolaxon O‘tkirbek qizi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Ingliz filologiyasi fakulteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya. *Tezisda ingliz tilidagi zoonim komponentli frazeologizmlarni filologik yo‘nalish talabalariga kognitiv-qiyosiy yondashuv asosida o‘rgatish masalasi yoritilgan. Ingliz va o‘zbek tillaridagi iboralar obraz va ma’no muvofiqligiga ko‘ra to‘rt turga ajratilgan, har bir tur uchun talabalarning ehtimoliy xatolari ko‘rsatilgan. Muvofiqlik turini aniqlash frazeologik interferensiyaning oldini olish va frazeologik kompetensiyani takomillashtirish vositasi sifatida asoslangan.*

Kalit so‘zlar: *frazeologik kompetensiya, zoonim komponentli frazeologizm, konseptual metafora, kognitiv yondashuv, lingvomadaniy qiyos, frazeologik ekvivalentlik, interferensiya.*

Abstract. *The paper discusses teaching English zoonymic idioms to philology students through a cognitive-comparative approach. English idioms and their Uzbek counterparts are grouped into four types according to how far their image and meaning correspond, and likely learner errors are identified for each type. Identifying the correspondence type is shown to be a means of preventing phraseological interference and improving phraseological competence.*

Key words: *phraseological competence, zoonymic idiom, conceptual metaphor, cognitive approach, linguocultural comparison, phraseological equivalence, interference.*

Kirish

Frazeologizmlar til egasining dunyoqarashi va madaniy tajribasini eng yorqin aks ettiruvchi birliklardir. Ularni o‘zlashtirmasdan chet tilida tabiiy va ta’sirchan nutq tuzish qiyin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrdagi PQ-1875-son va 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son qarorlarida chet tillarni o‘qitish sifatini oshirish va talabalarning kommunikativ kompetensiyasini xalqaro talablar darajasiga yetkazish vazifasi belgilangan.

Kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi frazeologik kompetensiyadir. U iborani to‘g‘ri tushunish, vaziyatga mos qo‘llash va uslubiy bo‘yog‘ini his qilish ko‘nikmalarini qamrab oladi. Birinchi kurs talabalari bilan ishlash tajribasi shuni ko‘rsatadiki, hayvon nomi ishtirok etgan iboralar ko‘pincha so‘zma-so‘z tarjima qilinadi yoki ona tilidagi obraz ingliz tiliga ko‘chiriladi.

Zoonim komponentli frazeologizmlar shu jihatdan alohida e’tiborga loyiq: hayvon obrazlari ikki tilda ham keng tarqalgan, biroq har bir xalq ularga turlicha madaniy baho beradi. Tezisning maqsadi — ingliz va o‘zbek tillaridagi zoonim komponentli iboralarni kognitiv-qiyosiy jihatdan tasniflash va bu tasnifni o‘qitish jarayonida qo‘llash yo‘llarini ko‘rsatish.

Zoonim frazeologizmlarning kognitiv-qiyosiy tipologiyasi

Konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra [1], zoonim komponentli iboralar “INSON XULQI — HAYVON XULQI” (HUMAN BEHAVIOR IS ANIMAL BEHAVIOR) metaforasining tildagi ko‘rinishidir [2]. Metaforaning o‘zi ikki tilda umumiy, ammo qaysi hayvon qaysi xususiyatning ramzi bo‘lishi madaniyatga bog‘liq. F.Boers va S.Lindstromberg tahriridagi tadqiqotlarda iboraning obrazi (manba sohasi) izohlanganda u yaxshiroq tushunilishi va uzoqroq eslab qolinishi ko‘rsatilgan [3].

Tasnifga A.V.Kunin ajratgan tillararo frazeologik muvofiqlik turlari — to‘liq ekvivalent, qisman ekvivalent va ekvivalentsizlik asos qilib olindi [4]. Biz ularni kognitiv mezon, ya’ni hayvon obrazining saqlanishi yoki almashinishi bilan to‘ldirib, to‘rt turni ajratdik (1-jadval).

1-jadval

Ingliz va o‘zbek tillaridagi zoonim komponentli iboralarning muvofiqlik turlari

Muvofiqlik turi	Ingliz tilida	O‘zbek tilida	Ehtimoliy xato
To‘liq ekvivalentlik: obraz va ma’no bir xil	*as sly as a fox; a wolf in sheep’s clothing*	tulkidek ayyor; qo‘y terisini yopingan bo‘ri	Kam uchraydi; ona tilidan ijobiy ko‘chim

Muvofiqlik turi	Ingliz tilida	O‘zbek tilida	Ehtimoliy xato
Qisman ekvivalentlik: ma’no bir xil, hayvon obrazi boshqa	*as stubborn as a mule*; *when pigs fly*; *kill two birds with one stone*	eshakdek qaysar; tuyaning dumi yerga tekkanda; bir o‘q bilan ikki quyonni urmoq	O‘zbekcha obrazni ko‘chirish: “kill two rabbits with one bullet”
Obrazli–obrazsiz muvofiqlik: hayvon obrazi faqat ingliz tilida	*it’s raining cats and dogs*; *let the cat out of the bag*	chelaklab quymoq; og‘zidan gullab qo‘ymoq	So‘zma-so‘z tushunish, ma’noni topa olmaslik
Lakuna: o‘zbek tilida frazeologik muqobil yo‘q	*a dark horse*; *the elephant in the room*	izohli tarjima: kutilmaganda g‘olib chiqqan ishtirokchi; hamma biladigan, ammo tilga olinmaydigan muammo	Iborani chetlab o‘tish yoki noo‘rin kontekstda qo‘llash

Eng ko‘p xato qisman ekvivalentlikda uchraydi: talaba ma’noni to‘g‘ri bilsa ham ona tilidagi hayvon obrazini saqlab qoladi. Masalan, *when pigs fly* va “tuyaning dumi yerga tekkanda” bir xil ma’noni (“hech qachon”) ifodalaydi, ammo obrazlar har bir xalqning turmush tarzini aks ettiradi.

Konnotativ farqlarga ham alohida e’tibor berish kerak, chunki bir hayvon ikki tilda turlicha baholanishi mumkin. Ingliz tilida boyqush donolik ramzi (*as wise as an owl*), o‘zbek madaniyatida esa u ko‘proq xarobalik va noxush xabar bilan bog‘lanadi. Bu farqni bilmagan talaba iboraning ijobiy bahosini noto‘g‘ri talqin qilishi mumkin.

Tipologiyani o‘qitishda qo‘llash

Tipologiyani darsga tadqiqotimizda ishlab chiqilgan “Self-check – Context-check – Meaning-check” metakognitiv nazorat modeli orqali kiritish maqsadga muvofiq. Har bir bosqichda talaba muvofiqlik turini o‘zi aniqlaydi va xatosini o‘zi tuzatadi.

1. **Self-check.** Talaba ibora ma’nosi haqidagi taxminini yozadi va o‘zbek tilidagi o‘xshash iborani eslaydi. So‘ng iborani 1-jadvaldagi to‘rt turdan biriga taxminan joylashtiradi.

2. **Context-check.** Ibora 2–3 autentik kontekstda (dialog, badiiy yoki publitsistik matn parchasi) tahlil qilinadi. Talaba taxminini tekshiradi va iboraning rasmiy yoki norasmiy nutqqa xosligini aniqlaydi.

3. **Meaning-check.** O‘qituvchi obrazning kelib chiqishini izohlaydi, talaba esa o‘zbekcha muqobilni izohli frazeologik lug‘atdan tekshiradi [5]. Yakunda iboraning ma’nosi, uslubiy bo‘yog‘i va yo‘l qo‘yilgan xato turi qayd etiladi.

Mashqlar muvofiqlik turiga qarab tanlanadi. Qisman ekvivalentlar uchun “obrazlarni solishtir” mashqi qulay: talaba inglizcha va o‘zbekcha iborani juftlaydi hamda hayvon obrazi nima uchun farq qilishini izohlaydi. Obrazsiz muvofiqlik va lakunalar uchun kontekstdan ma’noni topish va izohli tarjima mashqlari mos keladi.

Mustaqil ishlash uchun “Idioms” platformasidan foydalanish mumkin [6]. Unda iboralar metafora kategoriyalari bo‘yicha guruhlangan, inglizcha etimologiyasi va o‘zbekcha muqobili bilan berilgan; flesh-karta, test va sun’iy intellekt asosidagi yordamchi rejimlari o‘z-o‘zini tekshirishga xizmat qiladi. Kognitiv yondashuvga asoslangan metodikaning samaradorligi 2024–2025 o‘quv yilida uch oliy ta’lim tashkilotida 370 nafar talaba ishtirokida o‘tkazilgan tajriba-sinovda tasdiqlangan ($\chi^2 = 14{,}55 > 7{,}81$).

Xulosa

Ingliz va o‘zbek tillaridagi zoonim komponentli frazeologizmlar umumiy konseptual metaforaga tayanadi, biroq hayvon obrazini tanlash va unga baho berish madaniyatga bog‘liq. Taklif etilgan to‘rt turli tipologiya o‘qituvchiga talaba xatosini oldindan bashorat qilish va mashqni muvofiqlik turiga qarab tanlash imkonini beradi; eng ko‘p xato qisman ekvivalentlik va konnotativ farqli iboralarda kutiladi.

Tipologiya “Self-check – Context-check – Meaning-check” modeli bilan birga qo‘llanganda talaba iborani yodlash o‘rniga uning obrazini anglaydi. Bu frazeologik interferensiyani kamaytirib, filologik yo‘nalish talabalarining frazeologik kompetensiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2002.
3. Boers F., Lindstromberg S. (eds.) Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2008.

4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 1996.

5. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.

6. Ro‘ziboyev K.E. “Idioms” – ingliz tili idiomalarini sun’iy intellekt yordamida o‘rganish platformasi: EHM uchun dasturning rasmiy ro‘yxatdan o‘tkazilganligi to‘g‘risidagi guvohnoma № DGU 67957. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 29.07.2026.